

B. SZABÓ JÁNOS

A MUHI CSATA

(1241. április 11.)

Mongol invázió Európa ellen

■ 1235-ben a világhódító Dzsingisz kán leszármazottai és a Nagy Mongol Birodalom más tekintélyes vezetői a mongóliai Karakorumban tanácskozássra gyűltek össze Ögödej nagykán vezetésével. Ez a gyűlés, a *kurultáj* határozta el, hogy a mongol hadak meg fogják támadni Európa népeit.¹ Az akkori világ egyik legnagyobb és talán a legjobban felszerelt, de mindenképpen a legtapasztaltabb és legfegyvelmezettebb hadserege volt, amit ekkor Dzsingisz kán unokája, Batu parancsnoksága alatt Európa ellen küldött a birodalom.² A támadás egyik fő célpontja Magyarország volt: a nagykán egyértelműen nehezményezte, hogy IV. Béla *Cumania* királyaként kiterjesztette hatalmát a sztyeppe legnyugatibb szegletében élő kunokra, akiket a sztyeppei „jogfelfogás” szerint Ögödej már legyőzött népnek s így saját szolgálóinak tekintett.³

1236-ban a Nagy Mongol Birodalom nyugatra küldött hadereje már megtámadta a Volga felső folyásánál élő bolgárok országát, és a folyó alsó szakaszánál élő vegyes kipcak-alán népesség földjét,⁴ s 1240 végére a mongolok már a Rusz egykori fővárosának, Kijevnek az ostromára készültek.⁵

Mivel a Magyar Királyság behódolását követelő üzenetek süket fülekre találtak, nem lehetett kétséges, hogy IV. Béla az ellenállást vá-

Elsősorban tehát a mongolok fegyelme, tapasztalata és kiválóan működő parancsnoki rendszere múlta fölül a magyar hadvezetést, amely nem volt kellőképpen egységes, s nem tudta szilárdan kézben tartani embereit sem, ami a válságosra forduló helyzetben lehetetlenné tette az egységes cselekvést.

E munka az NKFIH K-128880, *A tatárjárás Magyarországon és a mongol hódítás eurázsiai összefüggései* című projekt keretében készült.

lasztja majd a mongolokkal szemben. A magyar uralkodó nem rettent meg a fenyegetéstől, sőt 1239-ben még elfogadta Kötöny kánnak, a Dnyeper vidékén élő kunok legtekingetlenebb vezérének a meghódolását is, aki ezután népével együtt beköltözhetett Magyarországra.⁶ IV. Béla udvara rövid időre a mongolok elől menekvő kelet- és közép-európai uralkodók menedékhelyévé változott, akik nyilván nem egyedül, hanem harci tapasztalatokkal rendelkező kíséretükkel érkeztek Magyarországra.

A 13. század első felének sokszor zűrzavaros belső viszonyai ellenére látnunk kell, hogy mindvégig keménykezű uralkodók igazgatták az országot, és az ország belügyei sem a királyok harci kedvét, sem a királyság fegyveres erejét nem csorbították érdemlegesen. Mi sem jelzi ezt jobban, mint az, hogy Imre és II. András uralkodásának alig kevesebb, mint negyven éve alatt a magyar hadsereg több mint húsz ízben vezetett kisebb-nagyobb hadjáratokat külföldre, köztük még egy keresztes hadjáratot is a Szentföldre.⁷

Kijev bevétele már a Magyarország elleni új nagy hadjárat kezdetét jelentette. Batu hadserege 1240–1241 telén *jergét* – „vadászkort” – formálva, hadosztály hadosztály mellett nyomult tovább nyugat felé, és sorra foglalta el a halics–vlagyimiri ikerfejedelemség fontosabb városait. Az újabb téli hadjárat azonban nem ért véget a kör közepének, Vlagyimirnak az elfoglalásával. A fővezér Halicsban ötfelé osztotta a seregét, s az új „körvadászaton” nem kevesebbet, mint a Kárpát-medence bekerítését tűzte ki célul.⁸ A Kárpátoktól keletre és délre, a mai Románia területére Kadant, Bürit és Büdzseket küldte, hogy elsöpörjék a magyar uralom alatt álló *Cumaniát* és annak szellemi központját, a milkói kun püspökséget. Batu bátyja, Orda pedig a Lengyelország felé indított sereg parancsnoka lett,⁹ maga a fővezér pedig a Vereckei-hágón át igyekezett behatolni Magyarországra.

A „zordon” Kárpátok bércei hatalmas várfalként egyelőre azonban megoltalmazták a Magyar Királyságot, s 1240–1241 telén hónapokra képesek voltak feltartóztatni a mongolokat is.¹⁰ A mongolok rendszerint a téli hónapokra időzítették hadműveleteiket, mert a fagy ekkor tette számukra leginkább járhatóvá Kelet-Európa folyókkal szabdalt, mocsaras földjeit. Hiába foglalták el azonban már 1240 decemberének elején Kijevet, négy hónapba telt, mire onnan Magyarországra is eljutottak. A téli hadviselésben igen járatos mongolokra ezt a késedelmet jórészt épp az egyes kutatók által utóbb „korszerűtlennek” tartott régi határvédelmi rendszer kényszerítette rá, amely évszázadokon át igen „ökologikusan” oldotta meg az ország keleti és északi határainak védelmét.

A muhi csata – új megvilágításban

■ 1241 februárjának közepén IV. Béla király az ország nagyjaival tanácskozva töltötte a nagybőjtöt Óbudán, amely a 13. század első felére már fontos uralkodói rezidenciává lépett elő.¹¹ Ide érkezett március elején Tomaj nembeli Dénes nádor futára a határról, aki jelentette, hogy a mongolok elérték az orosz kaput (vagyis a Vereckei-hágót), és lerombolták a torlaszokat. Maga a nádor csapata sem volt képes ellenállni, Dénes alig néhány vitézével tudott csak visszajutni a királyhoz.¹²

IV. Béla nyomban hazaküldte a püspököket és az ispánokat a tanácsból, hogy csapataikkal térjenek vissza hozzá, ő maga pedig az Esztergomból és Székesfehérvárról összegyűjthető harcosokkal az egyik legfontosabb dunai átkelőhely-

hez, Pesthez vonult, hogy ott, a folyó bal partján várja be hadainak gyülekezését. Alig három nap telt el a vereckei ütközet óta, amikor a mongol fővezér öccse, Sejbán és katonasága már el is érte a Duna vonalát. A mongol portyázók hol itt, hol ott tűntek fel Pest környékén, de a király – aki a jelek szerint nagyon jól ismerte a sztyeppei lovasok cselvetéseit – megtiltotta katonáinak, hogy a városból kivonulva üldözőbe vegyék őket.¹³ A kalocsai érsek, Csák nembeli Ugrin ellenben elég tapasztaltnak és tekintélyesnek érezte magát ahhoz, hogy dacoljon az uralkodó parancsával: március 17-én az ellenséges lovasok üldözésére indult, csapata azonban kelepcébe került, és állítólag alig néhány emberével sikerült csak visszajutnia Pestre.¹⁴ IV. Béla király ezek után az összegyűlt hadakkal az orosz kapu felé indult, ám a király vezette fő erők 1241. április 11-én a Sajó folyónál döntő vereséget szenvedtek a mongol inváziót vezető Batu kántól.¹⁵

Batu hadának győzelme 1241-ben mind a hazai, mind a külföldi szakirodalomban a magyarok részéről elhibázott előkészítés után rosszul megvívott csata iskolapéldájának számít. Bár a vereség okait vizsgálva a kutatók véleménye megoszlik, mind a régiebb, mind az újabb munkák írói szemében a fő felelős a hibás hadvezetés volt, amely állítólag nem tudott elszakadni a lovagi hadviselés normáitól, így nem is volt képes alkalmazkodni a mongolok könnyűlovasságon alapuló taktikájához. Az 1167. évi zimonyi csatához¹⁶ hasonlóan a muhi ütközet esetében is többek többször is felrótták, hogy a magyarok nagymértékben eltértek őseik hagyományaitól.¹⁷ Néhány kutató még a Spalatói Tamás leírásában kulcsfontosságú szekérvár létezését is kétségbe vonta, mások pedig nem győzték kárhoztatni ezt a „nyugati” újdonságot, mely állítólag lehetetlenné tette az oly nagyra értékelt hagyományos magyar lovassági harcászat kibontakozását a csatában.¹⁸ Mivel Veszprémy László – Köhler nyomán – már meggyőzően igazolta, hogy a szekérvár használata ez idő tájt meglehetősen széles körben elterjedtnek mondható Európában, alkalmazását valóban gondolhatnánk valamiféle „nyugati” hatásnak.¹⁹

Vajon tényleg meg sem kíséreltek semmiféle alkalmazkodást a magyar vezérek? Csorba Csaba 1981-ben megjelent tanulmánya már tisztázta, hogy IV. Béla és környezete idejekorán érzékelte a mongol fenyegetés jelentőségét, s egyáltalán nem várt tétlenül 1241 tavaszáig. Politikai és stratégiai téren igen nagyszabású kezdeményezések történtek, s bár ezek jelentős része nem érte el célját, az ország számára mégsem tekinthető teljesen váratlannak a mongol betörés. Az is bizonyosra vehető, hogy a magyar vezéreknek elég alapos ismereteik lehettek a sztyeppei népek harcmódoráról; igaz, nem tudhatjuk, miként vélekedtek felőle.²⁰ E felismerések ellenére Csorba Csaba elődeihez hasonlóan úgy vélekedett, hogy a magyarok a Sajó menti csatában nem próbálták felhasználni ezeket az ismereteket. A forrásokban azonban mégis akad néhány részlet, amely ellentmond az általa is képviselt hagyományos álláspontnak.²¹

Mindenekelőtt igen figyelemreméltó a magyarok következetes óvatossága, amelyre Veszprémy László hívta fel a figyelmet. Miközben a mongolok Pest alatt portyáztak, IV. Béla megtiltotta a kitöréseket. A parancs értelmét Ugrin kalocsai érsek csapatának sorsa példázza, a király tehát tudhatta, hogy a sztyeppei lovasok taktikájának megfelelően a város alatt feltűnő gyöngye ellenséges lovascsapatok gyakran csupán a csalétek szerepét játsszák.²²

Később, a Sajó partján a többek szerint igen magabiztos és támadó szellemű magyar hadsereg napokig úgy nézett volna farkasszemet a mongolokkal, hogy – mint azt a csata több kutatója feltételezi – meg sem kísérelte megtámadni az el-

lenséget, inkább a tábora köré emelt szekérvár védelmében várakozott.²³ A szekérvár alkalmazásának korabeli magyarázata szerint a király nem hagyta, hogy katonái sátraikat védtelenül, laza csoportokban állítsák fel. Ez szintén arra utalhat, hogy IV. Béla számolt egy váratlan rajtaütés lehetőségével, dacára annak, hogy Rogerius nyomán a kutatók szinte egyöntetűen úgy vélik: a magyarok nem hitték, hogy a Sajó hídja kivételével bárhol máshol át lehetne kelni a folyón. Az elmondottakat az is alátámasztja, hogy az állítólag „gyanútlan” magyar hadvezetés éjszakánként ezer emberrel őriztette a tábor nyugalmát.²⁴

A mongolok harcmodorának ismeretében ezek az óvintézkedések nagyon indokoltnak tűnnek, s azt bizonyítják, hogy a király és tanácsadói igenis számoltak az ellenfél taktikájának egyes sajátosságaival. De mi lehetett az oka a magyar sereg napokig tartó tétlen várakozásának? Négyesi Lajos véleménye szerint a tatárokat üldöző magyar had Muhinál egyszerűen megpihent a hosszú eröltetett menet után, s bevárta a saját lassú málháját, mert fogalma sem volt arról, hogy Batu hada már egészen közel van.²⁵ Véleményem szerint ez a várakozó magatartás épp annyira jól illeszkedik a szekérvár alkalmazásához, mit a középkori hadgyűjtési szokásokhoz: Jan *Długosz* késő középkori lengyel történetíró mindezt úgy értelmezte, hogy – miként az később is szokásban volt – a környékről érkező csapatokat eleve a Tisza mellé várták, s az előre kijelölt helyre indult a király hada is Pestről; ezt a váradi püspök később tárgyalandó hadmozdulatai is megerősítik.²⁶

Spalatói Tamás leírja, hogy a mongol támadás előestéjén tartott haditanácson a magyar előkelők többféleképpen vélekedtek az ellenállás módjáról, s a forrás szerint a tanácskozáson végül sem az erősségekben való passzív védekezésben, sem a demonstratív erőfitogtatásban nem tudtak megegyezni. Az egyik fél azt vallotta: az erősségekbe visszavonulva hagyni kell, hogy az ellenség raboljon és fosztogasson.²⁷

A tudósításából azonban kimaradt e vélemény – leginkább valószínűnek tartható – indoklása: a sztyepei könnyűlovasok csupán addig mozgékonyak, amíg meg nem szerzik prédájukat, hazafelé tartva, a rabokkal és zsákmányállatokkal együtt viszont már sokkal sebezhetőbbek. Évszázadokkal később, a krími tatárok támadásainak idején például ez közismert tapasztalat volt mind Lengyelországban, mind Oroszországban.²⁸ A források szerint a magyarok is az ebből fakadó lehetőségeket kihasználva győzték le 1068-ban a besenyőket (úzokat?), 1285-ben pedig a tatárokat.²⁹ Mivel azonban 1241-ben nem egyszerűen egy nagyszabású rablótámadás veszélye fenyegetett, ilyen módon aligha lehetett volna sikeresen szembeszállni a mongolokkal. Spalatói Tamás szerint a másik nézet az volt, hogy vonják össze az ország haderejét, s már önmagában ezzel az erődemonstrációval is riadalmat kelthetnek az ellenségben. Jelenleg ismert formájában ez az állásfoglalás is csonkának tűnik, hiszen nem derül ki belőle, hogy mit tettek volna a magyarok, ha a mongolok mégsem a kívánt módon reagálnak.

Az kétségtelen, hogy IV. Béla megkísérelte összevonni az ország csapatait Pestnél, s a rendelkezésre álló erővel a visszahúzódó mongol csapatok nyomába szegődött. Minden jel arra mutat tehát, hogy a gyakorlatban mégis a második elgondoláshoz hasonló cselekvés mellett döntöttek a haditanácson. A király szándékosan kereste a találkozást az ellenség főerőivel, valószínűleg volt tehát valamilyen elgondolása arra az esetre is, hogy ha szembekerül Batu kán harcosaival, miként mérkőzön meg velük.

S itt merül fel ismét a kutatók vissza-visszatérő kérdése, hogy tudniillik – a szemben álló felek feltételezett hasonló létszáma mellett – vajon a könnyűlovas-

ság megfogatkozása és a rá épülő harcmódor elhanyagolása, esetleg a nehézlovasság gyöngesége vezetett-e végül a magyarok kudarcához. Az egyik álláspont szerint a magyarok egyre inkább az európai szokásokhoz idomuló taktikája és fegyverzete tulajdonképpen alkalmatlan volt a mongolok elleni harcra, s a kunok távozása az egyetlen olyan erőtlől is megfosztotta IV. Béla hadát, amely képes lett volna a saját módszereivel szembeszállni az ellenséggel. A másik nézet szerint viszont éppen a haderő átalakulásának befejezetlensége, azaz a nehézfegyverzetű lovasok alacsony száma miatt maradt alul a küzdelemben a magyar sereg.³⁰

A kunok segédcsapata ugyan kétségtelenül javított volna a létszámarányokon,³¹ de az korántsem biztos, hogy a magyar had többi könnyűlovasával együtt saját harcmódorukkal éppen Magyarországon lettek volna képesek sikeresen szembeszállni Batu kán hadaival. Azok a kutatók ugyanis, akik a könnyűlovaságon alapuló manőverező taktika alkalmazását hiányolják, mintha megfedkeznének arról, hogy IV. Béla csapatai a muhi pusztán egész Eurázsia akkori legkiválóbb hadseregével kerültek szembe. A mongolok kiválóan ismerték és alkalmazták a könnyűlovasság összes szokásos hadmozdulatát és csselfogását – fegyvelm dolgában pedig bizonyára felül is múlták ellenfeleiket –, s aligha véletlen, hogy 1241-re már a sztyeppe összes népe meghódolt előttük. Ha tehát a magyarok a mongolokénál valószínűleg kisebb létszámú és minden bizonnyal alacsonyabb harcértékű könnyűlovasságukra támaszkodva kívántak volna nyílt csatát vívni, azt aligha teheték volna a biztos siker reményében.

A könnyűlovasságon alapuló mongol taktika ugyanakkor gátat szabott a nyugati típusú nehézlovasság alkalmazásának is. Noha a mongoloknak szintén voltak nehézfegyverzetű egységeik, ezek, feltehetően kisebb létszámuk és eltérő harcmódjuk miatt, kézitusában aligha voltak képesek kiegyensúlyozni a nehézfegyverzetű európai harcosok fölényét. De hogyan tudta volna egy európai sereg közelharcra kényszeríteni a rendkívül mozgékony és kiválóan vezetett mongolokat, ha azok nem kívántak vele számukra kedvezőtlen körülmények között harcba bocsátkozni? Emiatt megalapozatlannak tűnik az a vélekedés, hogy a nagy tömegű nehézlovasság önmagában elégséges lehetett volna ahhoz, hogy a magyarok javára döntse el a harc kimenetelét. Az az állítás pedig, hogy a nyugat-európai típusú nehézlovasság fölénye bizonyítást is nyert volna a harcmezőn, csupán tévedés lehet, hiszen egyetlen ilyen összecsapás akadt a mongol invázió történetében, s a magyarokénál sokkal inkább lovagi seregnek tekinthető sziléziai csapatokra Wahlstattnál³² 1241 áprilisában a mongolok egyik kikülönített hadteste is képes volt megsemmisítő vereséget mérni.³³

A magyaroknak tehát, ha a siker reményében akartak megütközni az ellenséggel, olyan hadállást kellett elfoglalniuk, amit a mongolok nagy valószínűséggel meg fognak támadni.

A források szerint a magyarok úgy helyezték el táborukat a Sajó közelében, hogy onnan a folyó egyetlen közeli hídját ellenőrzésük alatt tudják tartani. Semmi jele sincs azonban annak, hogy az ellenség átkelését mindenáron meg kívánták volna akadályozni. A tavaszi esőzések miatt a Sajó éppen áradhatott, vagy csak nemrégiben vonult le a folyón az árhullám, így alsó szakaszán segédeszközök nélkül még könnyűlovasok sem tudtak átúsztatni, a felső szakaszon azonban még ilyen időszakban is akadtak használható gázlók. Nem valószínű, hogy ezekről csupán a helyismerettel nem rendelkező mongolok szereztek volna tudomást, bár az lehetséges, hogy a hídtól egy-két napi járóföldre fekvő átkelőhely

használatával már nem számoltak a magyarok. A hidat sem próbálta meg egyik fél sem lerombolni, ám véleményem szerint ezt nem tekinthetjük feltétlenül a kölcsönös támadó szándék jelének. Épp ellenkezőleg, mivel mindkét fél előnyére szolgált volna, ha a másik támad, ily módon is megkísérelhették elősegíteni a másik fél átkelését.

A magyarok számára a mongolok támadása lehetővé tehetette, hogy már az átkelés közben közelharcra kényszerítsék az ellenfelet, ha pedig az végül mégis megvetette a lábát a folyó jobb partján, akkor a magyar tábor körüli térségen vívják meg vele a csatát. Megfelelő tér hiányában, a folyóval a hátuk mögött a mongolok ugyanis nem alkalmazhatták kedvelt módszerüket, a színlelt megfutamodásból indított ellentámadást, s lesvetést sem készíthettek elő a magyarok ellenőrzése alatt álló területen.

Ám a jól megválasztott harctér önmagában még nem segítette a magyar vezérek összes gondján, mivel a mongolokkal szemben sem a németek és csehek, sem a bizánciak ellen alkalmazott taktika nem bizonyulhatott hatásosnak.³⁴ A mozgékony és rugalmas ellenfél veszélyes átkaroló hadmozdulatai miatt elsősorban olyan szilárd hátvédre volt szükség, amely a harcoló csapatoknak bekerítés esetén is biztosítja a megfelelő védelmet. Ezt a feladatot láthatta el – többek között – a magyar tábor köré állított szekérvár. Az összeláncolt szekerek nem csupán váratlan éjszakai támadások ellen nyújthattak oltalmat, hanem a csatában is biztos támpontot jelenthettek, ha a körülöttük harcoló csapatok nem távolodtak el tőlük túlságosan.³⁵ Emellett alkalmasak voltak arra is, hogy a küzdelemben megfáradt csapatok mögöttük harc közben is nyugodtan feltöltsék és rendezzék soraikat egy újabb kitörés előtt. Vereség esetén pedig akár mentsvárként is szolgálhattak, hiszen 1223-ban, a Kalka folyónál vívott csatában a kijevi fejedelem hada egy ilyen módon megerősített táborban három napig sikeresen védekezett a mongolok ellen.³⁶

A szekerekkel körbevett tábor ugyanakkor – a közhiedelemmel ellentétben³⁷ – remek megerősített állásként szolgálhatott nyílt csatákban még akár a sztyeppei íjászlovasság számára is. A besenyők a 11. század közepén például kifejezetten előszeretettel küzdöttek szekérvárra támaszkodva: „Ahogy a besenyők várták a bizánciak támadását – miközben kocsijaik falként vették körbe őket –, némely bizánci oszlop sebesen és kiabálva rohant a barbár tábor felé. A nyilazó barbárok a nyilak által okozott sebesülésekkel pánikba ejtették ellenségeik [ti. a bizánciak – B. Sz. J.] lovait, és rákényszerítették a bizánciakat, hogy megszágyenyülve elmeneküljenek. [...] Egy másik összecsapás is történt, amikor a bizánciak hasonló vereséget könyveltek el: a bizánciak elmenekültek, a besenyők pedig kitértően üldözték őket.”³⁸ A besenyők később – 1087-ben, 1091-ben I. Alexios, végül pedig 1122-ben II. Ioannes császár ellen – is hasonló taktikával harcoltak. A hozzájuk hasonló módon főként lovon küzdő, ám közelharcban valószínűleg fölényben lévő bizánciak így nem tudták egykönnyen elérni a hevenyészett védővonal mögül rájuk nyilazó harcsoportokat: II. Ioannes is csak a gyalogos varang gárda bevetésével tudta áttörni a szekerek vonalát.³⁹ Védelmi harcaikban az oroszok ellenében a kunok is alkalmaztak szekérvárat, s ennek a rögtönzött védelmi eszköznek a használata még a 14. században is teljesen szokványos dolog volt az Európában felbukkanó kis-ázsiai törököknél.⁴⁰ Egyes kései példákból az szintén világossá válhat, hogy a szekérvár korántsem korlátozta minden esetben a mozgékony lovasság hatékonyságát.⁴¹

Mindezen túl a sztyeppe-i hadviselésre vonatkozó források akár még azt a feltevést is megengedik, hogy Muhínál nem egyszerűen egy hevenyészett szekérvár oltalmazta a magyar tábor: Spalatói Tamás szövege szerint „úgy rendeződtek el tehát, mintha valamilyen szűk karámban volnának mindnyájan, körös-körül állítva szekereiket és pajzsait, mintegy a tábor védelméül”.⁴² A perzsa Gardízi leírása szerint a 10. századi kazárok is pajzsokkal vették körül a táborukat, melyeket az egyes katonák felszereléséhez tartozó cövekekhez rögzítettek, s az így összeállított pajzsfalat igen gyorsan, kevesebb, mint egy óra alatt fel lehetett állítani.⁴³ A tábor körül földbe szúrt lándzsákat vázként használva ugyanezt a metódust szintén alkalmazták a bizánci – és talán az orosz – hadseregben, s némileg hasonló módon, pajzsokból összeállított tábori erődítményt még az oszmán-törökök is használtak a 15–16. században.⁴⁴

A muhi csatáról kialakult sztereotíp kép ismeretében talán mégis az a leginkább meghökkentő, hogy maguk a mongolok szintén használtak bizonyos esetekben ideiglenes tábori erődítményt a csatáikban. Amikor 1272-ben a Közel-Kelet meghódításán fáradozó mongol hadsereg egyik seregtete az Eufrátesz felső folyása mentén található al-Bira (a mai Törökország területén található Birecik) várát ostromolta, egy 5000 fős mongol különítmény lórról szállva a folyó egyetlen közeli gázlójával szemben felépített — mongolul *sibének* nevezett — paliszáddal megerősített állásba vette be magát, hogy így akadályozza meg a vár felmentésére érkező, túlerőben lévő egyiptomi mameluk hadsereg átkelését az Eufráteszen.⁴⁵

A szekérvár taktikai előnyei azonban csak a megfelelő hadászati helyzetben érvényesülhettek. Úgy tűnik, a Sajó partján IV. Béla még nem értesült az ellenfél stratégiai átkaroló hadmozdulatairól, így nem tartott időhiánytól. Ha a magyar király tudott volna országa bekerítéséről, bizonyára sürgette volna az ellenség főerőivel való összecsapást, s seregével aligha várakozott volna napokig a táborában. Ám a mongolok balszárnya csupán március legvégén tört be Erdélybe – azokban a napokban, amikor a királyi had útnak indult Pestről –, a mongolok jobbszárnya pedig még a csata napjaiban is Sziléziában tartózkodhatott. Így a mongolok feltartóztatásához neki nem kellett volna szükségszerűen döntő harcba bocsátkoznia, míg az ország meghódítására törő Batunak mindenképpen meg kellett ütköznie vele, ha el akarta érni célját.

Ám az eseményekből kiderült, hogy a mongolokból sem hiányozhatott a kelő rugalmasság, s Batu tapasztalt parancsnokai a rendelkezésükre álló néhány nap alatt találtak rá módot, hogy miként előzzék meg a magyar sereg kibontakozását. A forrásokból, sajnos, korántsem rekonstruálható teljes bizonyossággal minden részlet, ám az kiderül, hogy a mongolok meglepetésszerű átkaroló hadmozdulatokkal kívánták bekeríteni a megerősített táborban éjszakázó magyar hadsereget. A magyarok éberségének elaltatására az éjszaka közepén indították el első csapataikat a hídon át, ezeket azonban néhány jól felszerelt magyar egység könnyedén viaszorította.⁴⁶

Az, hogy a támadás tervét egy menekülő orosz fogoly árulta el a magyaroknak, aligha jelenti feltétlenül azt, hogy egyébként nem figyelték a híd tájékát, s a szökevény nélkül nem értesültek volna idejében a mongol csapatok átkeléséről. (Azt a lehetőséget sem lehet kizárni, hogy a hírhozó orosz fogoly épp a mongolok megbízásából érkezett IV. Béla táborába, hogy az éjszakai akció elárulásával előkészítsék a magyarok kezdeti sikerét, ezzel is megerősítve biztonságérzetüket a hajnalra tervezett döntő támadás idejére.)⁴⁷

A meglepetésszerű támadásokra leginkább alkalmas időben, kora hajnalban azután a hídon és a Sajó alsó és felső szakaszán egyszerre indultak meg a mongol főerők. A számításokba azonban komoly hiba csúszott, mert a folyó alsó szakaszán való átkelés nehézségei miatt éppen a haditervet kiötlő Szübeetej parancsnoksága alá tartozó jobbszárny késve érkezett a harcterre.

Batu többi csapata közben igen nehéz helyzetbe került. A magyar hídőrség és a tábor éjszakai védelmére riadókézsültségben tartott nehézfegyverzetű csapat ugyan – a később tárgyalandó mongol hajítógépek bevetése miatt – már nem tudta meggátolni a támadók átkelését a hídon, de lelassította előrenyomulásukat, s ezzel időt nyertek a sereg többi részének felkészítéséhez és harcbevetéséhez. Hiába vette körül már reggel hét órára a magyar táborat a mongolok gyűrűje, nem tudta megakadályozni a magyarok kitöréseit, akik viszont egyre nagyobb erőket tudtak harcba vetni. IV. Béla vitézei nagyon keményen harcoltak, s úgy tűnik, sikerült kézitusára kényszeríteniük ellenfeleiket, így a mongolok frontális áttöréshez használt nehézfegyverzetű elitcsapatai is szokatlanul súlyos veszteségeket szenvedtek. Ezért Batu már az általános visszavonulást fontolgatta, Szübeetej azonban makacsul kitartott eredeti tervének végrehajtása mellett.⁴⁸ Ha késve is, de a balszárny végül a délelőtt folyamán megérkezett, s akár azért, mert támadása váratlan és meglepő volt, akár pusztán azért, mert a mongolok oldalán pihent egységek avatkoztak be a harcba, déltájban megtört a magyarok ellenállása. IV. Béla vitézei közül egyre többen hagyták el a harcot, míg végül a király és a vezérek is elmenekültek.⁴⁹

Aki túlélte a csatát, minden bizonnyal kereste a vereség okát, a felelőst. Bűnbaknak igen kézenfekvő volt a király, IV. Béla személye, akinek szokatlan utasításait – az ellenség vezérének szájába adott mondatokkal – okolni lehetett a kudarcért. „Örvendezzünk, társaim, mert bár nagy annak a népnek a száma, mégsem menekülnek ki kezeink közül, mert rövidlátó tanács kormányozza őket. Látam ugyanis, hogy nyáj módjára valamiféle szűk akolba vannak berekesztve” – mondta állítólag, Spalatói Tamás szerint – Batu kán egy olyan dombon állva, amit máig sem sikerült fellelni a Sajó bal partján.⁵⁰

Az ugyan természetes, hogy a források hiányosságaiból adódóan az eseményekről természetesen némileg eltérő rekonstrukciók születtek a különböző kutatók tollán. Ezért a tanulmányban vázolt időrend is legfeljebb hipotézisnek tekinthető, mivel a rendelkezésre álló adatok alapján az időrend problémái aligha tisztázhatók.⁵¹ Még a beszámolókból megadott helyszín és a rekonstrukciós elképzelések között is igen komoly eltérések vannak: lehetséges, hogy a magyarok táborát is másutt kell keresni, mint eddig a kutatók feltételezték,⁵² s páratlan módon nemrégiben két új fordítás is készült a mongol haditervet készítő Szübeetej kínai életrajzáról, s mindkét fordító kísérletet tett a szövegben a csata megjelölésére szolgáló Kuoning/Huoning folyó nevének értelmezésére: Stephen Pow és *Jing-jing Liao* közös munkája szerint a folyó nevét jelentő kínai írásjelek régi olvasata a Hernádnak feleltethető meg, amely összefolyik a Sajóval,⁵³ P. Szabó Sándor viszont egykor a Sajó és a Hejő között található, Kerengő nevű ér mellett értelt.⁵⁴ (Ennél többet egyelőre nehéz lenne megállapítani a pontos helyszínről a 2018 őszen megkezdett új vizsgálatok lezárása előtt, amelyeknek a műszeres terepkutatások részei.⁵⁵)

Az azonban már az eddigi kutatási eredmények alapján is bizton kijelenthető, hogy a magyar kudarc oka korántsem a magyarok taktikai merevségében keresendő Muhinál, sőt a források eddigiéktől eltérő értelmezése lehetővé teszi,

hogy a csataleírásokban felleljük a körülményekhez alkalmazkodni igyekvő harccsapat jeleit. A szemben álló felek által alkalmazott taktikák végrehajtását azonban döntő módon befolyásolta a haditechnikákban, valamint a harci morálban és a vezetés minőségében mutatkozó jelentős eltérés. A fegyelmezett mongol harcosokat a súlyos veszteségeket okozó magyar rohamok után is rá tudták bírni parancsnokaik a küzdelem folytatására, s vezéreik a harc kései fázisában is rendelkeztek pihent csapatokkal, míg a magyar vitézek a harci helyzet súlyosbodását követően már nem törődtek a parancsokkal, inkább kivonták magukat a küzdelemből, így a magyar sereg harcra fogható része egyre csökkent. Elsősorban tehát a mongolok fegyelme, tapasztalata és kiválóan működő parancsnoki rendszere múlta fölül a magyar hadvezetést, amely nem volt kellőképpen egységes, s nem tudta szilárdan kézben tartani embereit sem, ami a válságosra forduló helyzetben lehetetlenné tette az egységes cselekvést.

■ JEGYZETEK

1. *Rashiduddin Fazlulla: Jami' u't-tawarikh. A Compendium of Chronicles: A History of the Mongols, Rashid. Trans. Wheeler M. Thackston. Cambridge, 1998–1999. II. 325; Aladdin Atamalik Dzsuvajni: A világhódító története. In: Tatárjárás. Szerk. Nagy Balázs. Bp., 2003. (A továbbiakban Tatárjárás) 31.*
2. B. Szabó János: *A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország. Bp., 2010.* 31–53.
3. A nagykán IV. Béla királyhoz intézett levele Julianus második útjáról készült jelentésében maradt fenn 1237/1238-ból. In: Tatárjárás 125, vö. Balogh László: *Egy 1237-es mongol levél. In: Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás. Szerk. Felföldi Szabolcs, Sinkovics Balázs. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 15.) Bp., 2001. 148–160.*
4. Balogh László: *A mongol támadások a Volga-vidéki népek ellen (1222–1236). In: Tanulmányok a középkorról. Szerk. Weisz Boglárka, Balogh László, Szarka József. Szeged, 2001. 7–19.*
5. Bertold Spuler: *Die Goldene Horde. Wiesbaden, 1965. 16–20; Csiky Gergely: Evgenij Ivanovič Susenkov: Russko-mongol'skajavojna (1237–1241 gg.). Izdatel'stvo Tomskogo Universiteta 2006. Hadtörténelmi Közlemények 121. (2008) 750–754.*
6. Polgár Szabolcs: *Kötöny, kun fejedelem. In: Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Szerk. Homonnai Sarolta, Piti Ferenc, Tóth Ildikó. Szeged, 1999. 91–102; Balogh László: Mikor vonult be Kötöny kun fejedelem Magyarországra? Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 113. (2001) 53–61; Pálóczi Horváth András: *Besenyők, kunok, jászok. Bp., 1989. 54–67.**
7. Zsoldos Attila: *A királyi várszervezet és a tatárjárás. In: Tatárjárás 519–544; Zsoldos Attila: A hadszervezet átalakulása a 13. századi Magyarországon. In: „A hadtáp volt maga a fegyver”. Tanulmányok a középkori hadszervezet és katonai logisztika kérdéseiről. Szerk. Pósnán László, Veszprémy László. Bp., 2013. 212–226; Zsoldos Attila: *II. András Aranybullája. Történelmi Szemle 53. (2011) 1–38; Nógrády Árpád: „Magistratus et comitatus tenentibus”. II. András kormányzati rendszerének kérdéséhez. Századok 129. (1995) 157–194; Veszprémy László: *II. András magyar király keresztény hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a keresztény háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Máriabesnyő-Gödöllő, 2006. 99–112.***
8. Csiky G.: *Evgenij Ivanovič Susenkov i. m. 755.*
9. Gerard Labuda: *Wojna z tatarami w roku 1241. Przegląd Historyczny 50. (1959. 2.) 189–224; Victor Spinei: Moldaviainthe 11th–14th Centuries. Buc., 1986. 112–113.*
10. A hágók bevágása annyira élő tradíció volt még a későbbi évszázadokban is, hogy 1621-ben például Bethlen Gábor úgy vélte, hogy az Erdélynek tartó krími tatárok „itt bizony ki nem jöhetnek [a hágókon át], mert immáron az mint az be csinálták [a korabeli erdélyi szóhasználat szerint 'bevágták', 'besáncolták'] és az mint az hó is belepte, lehetetlen dolog, hogy senki az jövendő tavaszig azt ki tisztíthassa.” *Török–magyar kori államokmánytár. I. Szerk. Szilády Áron, Szilágyi Sándor. Pest, 1868. 339.*
11. Spekner Enikő: *Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig. Bp., 2015. 29–41.*
12. *Rogierius mester Síralmas Éneke. In: Tatárjárás 135–136.*
13. B. Szabó János: *A fegyverzet, a harcmód és a taktika összefüggéseinek kérdései. Hadtörténelmi Közlemények 114. (2001) 88.*
14. *Rogierius... In: Tatárjárás 137.*
15. Az esemény részletes feldolgozásait lásd Olchváry Ödön: *A muhi csata. Századok 36. (1902) 309–325, 412–427, 505–527; Zichy Ladomér: A tatárjárás Magyarországon. Pécs, 1934; Négyesi Lajos: A muhi csata 1241. április 11. Hadtörténelmi Közlemények 110. (1997) 269–310; B. Szabó János: Gondolatok i. m. 87–92; B. Szabó János: A tatárjárás i. m. 123–141; Wolf Mária: *Régészeti adatok a muhi csata történetéhez. In: „Carmen miserabile”. A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Szerk. Rosta Szabolcs, V. Székely György. Kecskemét, 2014. 69–80.**
16. A magyar–bizánci háborúk eme kulcsfontosságú eseményéről B. Szabó János: *Háborúban Bizánccal. Magyarország és a Balkán a 11–12. században. Bp., 2013. 154–150.*
17. *Pauler Gyula: Néhány szó hadi viszonyainkról a XI–XIII. században. Hadtörténelmi Közlemények 1. (1888) 501–526; Bárczay Oszkár: Két hadiesemény a XIII. századból. Hadtörténelmi Közlemények 6. (1893) 485–490;*

- Marczali Henrik: *Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301)*. Bp., 1896. 470, 472. A 19. századi magyar hadtörténetírásban erősen meggyökeresedett nézet volt, hogy a 12. században Zimonymál a bizánciak ellenében – éppúgy, mint 1241-ben Muhinál a mongolok ellenében – azért maradt alul a magyar hadsereg, mert vezérei már nem támaszkodtak kellőképpen a tradicionális könnyűlovas harcmodorra. (B. Szabó János: *A honfoglalóktól a huszárokgig*. A középkori magyar könnyűlovaságról. Bp., 2010. 15–17.)
18. A kérdés irodalmának alapos áttekintését lásd Borosy András: *Történetírók a tatárjárásról*. Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991) 3–20. A régi megközelítés végiggondolatlan pontjairól lásd B. Szabó János: Gondolatok i. m. 87–90.
19. Veszprémy László: *Új szempontok a tatárjárás történetéhez*. In: Tatárjárás 390. A szekérvár már Salamon Ferenc által is felvetett nyugati eredetét Thúry József vitatta, lásd Thúry József: *A régi magyar és török hadviselés*. Hadtörténelmi Közlemények 1. (1888) 591.
20. Csorba Csaba: *A tatárjárás és a kunok magyarországi betelepülése*. In: *Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 30. évfordulójára*. Túrkeve, 1981. 38–61.
21. A csatáról beszámoló két legrészletesebb szöveg egyházi emberek – Rogerius nagyváradi kanonok és Spalatói Tamás spalatói esperes, utóbb érsek – munkája, akik aligha lehettek túl jelentős hadi ismeretek birtokában. Adataikat minden bizonnyal az eseményekben részt vevő világi személyektől vagy személyektől kapták, ám forrásuk semmiképpen sem tartozott a döntéshozók felső köréhez. Erre utal például az, hogy – míg a sereg hangulatáról és moráljáról számos részletet találhatunk munkáikban – a hadvezetés szándékaiból igen kevés derül ki a szövegekből.
22. Veszprémy László: *Új szempontok* i. m. 389.
23. Bár Csorba megkérdőjelezte még a szekérvárra vonatkozó forrás hitelességét is, érvelésének nem mindegyik állítása védhető, hiszen a védekezésre alkalmas szekérvár nem a husziták találmánya, s a muhi csata kapcsán sem csak egyetlen forrásban esik szó róla (Csorba Csaba: *A tatárjárás* i. m. 59). A szekérvárak alkalmazásáról lásd Olchváry Ödön: *A muhi i. m. 510–511*; Veszprémy László: *Új szempontok* i. m. 390.
24. Rogerius... In: *Tatárjárás* 140.
25. Négyesi Lajos: *A muhi i. m. 298–303*.
26. Jan Długosz: *A Lengyel királyság évkönyvei*. In: *Tatárjárás 222*; vö. B. Szabó János: *Mohács: régi kérdések – új válaszok*. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában. Bp., 2015. 23–27.
27. Spalatói Tamás: *A salonai és spalatói főpapok története*, In: *Tatárjárás* 53.
28. L. J. D. Collins: *The Military Organization and Tactics of the CrimeanTartars, 16th–17th centuries*. In: *War, Technology and Society in the Middle East*. Ed. By J. Parry and M. E. Yapp. London, 1975. 268–269.
29. Katona Kiss Attila: *Úzok a Képes Krónikában*. A nyugati oguz (úz) törzsek és a Magyar királyság a XI. században. Hadtörténelmi Közlemények 120. (2007) 559–568; Szócs Tibor: *Egy második „tatárjárás”? A tatár-magyar kapcsolatok a XIII. század második felében*. Belvedere Meridionale 22. (2010: 3–4.) 20–28.
30. Lásd Veszprémy találó megállapításait e régi keletű vitáról: Veszprémy László: *Újabb szempontok* i. m. 387.
31. Pálóczi Horváth András életmód- és településtörténeti adatok alapján kétségbe vonta Rogerius tudósításának hitelességét a betelepülő kunok 40 000 családjáról (Pálóczi Horváth András: *Besenyők* i. m. 52–53), de számításainál talán nem fektetett kellő hangsúlyt a kunok 1241 és 1246 közötti balkáni tartózkodására, hiszen 1241-ben csak a nikaiai császárság 10 000 kun családot fogadott a szolgálatába, lásd Michael Angold: *A Byzantine Government in Exile: Government and Society under the Laskarids of Nicea 1204-1261*. Oxford, 1975. 188.
32. Más néven Liegnitz, ma Legnica Lengyelországban.
33. *Beiträge zur Mongolenschlacht bei Liegnitz und zu ihren Nachwirkungen*. Hrsg. Ulrich Schmilewski. Würzburg, 1991; *Bitwa Legnicka – Historia i tradycja*. Red. Wacława Korty. Wrocław, 1994.
34. B. Szabó János: *Gondolatok* i. m. 82–87.
35. B. Szabó János: *Háborúban* i. m. 146–150.
36. A mongolok elleni eredményes felhasználására már Olchváry is felhívta a figyelmet, lásd Olchváry Ödön: *A muhi csata* i. m. 510–511.
37. Veszprémy László: *Középkori forrástanulmányok. A kerlési (cserhalmi) ütközet forrásproblémája*. Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991) 69–70.
38. Walter Emil Kaegi: *The Contribution of Archery to the Turkish Conquest of Anatolia*. *Speculum* 39. (1964. 1.) 103.
39. Anna Komnene: *Alexias*. (<http://www.fordham.edu/halsall/basis/AnnaComnena-Alexiad07.html>. és <http://www.fordham.edu/halsall/basis/AnnaComnena-Alexiad08.html> (2015. február 15.); John Kinnamos: *The Deeds of John and Manuel Comnenus*. Trans. Charles M. Brand. New York, 1976. 15–16.
40. Nicolas Oikonomides: *The Turksin Europe (1305) and Serbsin Asia Minor (1313)*. In: *The Ottoman Emirate: 1300–1389*. Ed. Elizabeth Zachariadou. Rethymon, 1993. 164; Evgenij A. Razin: *A hadművészet története*. II. Bp., 1961. 98.
41. Kiváló példa erre a 16–17. századi lengyel hadművészet is. Lásd B. Szabó János: *Mohács* i. m. 88–89.
42. *Spalatói Tamás*. In: *Tatárjárás* 54.
43. Hansgerd Göckenjan – István Zimonyi: *Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter: die Gayhani-Tradition (Ibn Rusta, Gardizi, Hududal-‘Alam, al-Bakri und al-Marwazi)*. Wiesbaden, 2001. 168. Talán hasonló ideiglenes hun tábori erődtímenyről számolt be a catalunumi csata kapcsán Jordanes is (Jordanes: *Getica*. Közreadja Kiss Magdolna. Bp., 2004. 83–84.), a további példákra lásd Polgár Szabolcs: *A Contribution to the History of the Khazar Military Organisation: the Strengthening of the Camp*. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 58. (2005) 198–199.
44. Eric McGeer: *Sowing the Dragon’s Teeth. Byzantine Warfare in the Tenth Century*. Washington, 1998. 350–354. Az orosz példa: „Az oroszok a nagy mezőket / vörös pajzsokkal kerítik be” – *Ének Igor hadáról*. Fordította Képes Géza. Bp., 1974. 12. Valószínűsíthető, hogy hasonló védelmi berendezést használtak az 1526. évi mohácsi csatában az oszmánok. Vö. B. Szabó János: *Mohács* i. m. 100–101.

45. Reuven Amitai-Preiss: *Mongols and Mamluks. The Mamluk-ilkhanid War (1260-1281)*. Cambridge, 1995. 129–131.
46. *Spalatói Tamás*. In: *Tatárjárás* 54.
47. Uo.
48. *A Jüan-dinasztia története* – 120. tekercs. In: *Tatárjárás* 33. Vö. B. Szabó János: *A tatárjárás* i. m. 37.
49. B. Szabó János: *A tatárjárás* i. m. 135–141.
50. *Spalatói Tamás*. In: *Tatárjárás* 54. Vö. Olchváry Ödön: *A muhi i. m.* 505. (1. sz. jegyz.)
51. Négyesi Lajos: *A muhi csata* i. m.
52. Lásd Wolf Mária: *Régészeti adatok* i. m. 72–75; Wolf Mária: *Régészeti adatok a tatárjárás történetéhez*. *Archaeológiai Értesítő* 143. (2018) 138–140.
53. Stephen Pow – *Jing-jing Liao: Subutai: Sorting Fact from Fiction Surroundin the Mongol Empire's Greatest General*. (With Translations of Subutai's Two Biographies in the Yuan Shi). *Journal of Chinese Military History* 7. (2018) 65. 142. j.
54. *P. Szabó Sándor: A muhi csata és a tatárjárás középkori kínai nyelvű források fényében*. *Hadtörténelmi Közlemények* 131. (2018) 259–286.
55. József Laszlovszky – Beatrix F. Romhányi – László Ferenczi – Zsolt Pinke – Stephen Pow: *Contextualizing the Mongol Invasion of Hungary in 1241–42: Short- and Long-Term Perspectives*. *Hungarian Historical Review* 7. (2018) 419–450.

